

О. С. Тв.: У 4 т. – Т. 2. – К.: ДВХЛ, 1952. – С.108.; *Пушкін 1954*: Пушкін О.С. Подорож в Арзрум. / Пер. з рос. П.Козланюка // Пушкін О.С. Тв.: В 4 т. – Т. 4. – К.ДВХЛ, 1954. – С.385.; *Саїд 2007*: Саїд Е. Культура й імперіалізм. – К.: Критика, 2007. – С.13.; *Саїд 2001*: Саїд Е. Орієнталізм. / Пер. з англ. В. Шовкун. — К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. — 511 с.; *Толстой 1948*: Толстой Л.М. Повісті та оповідання. – К.: ДВХЛ, 1948. – С. 123 – 126.; *Томпсон 2008*: Томпсон Ева М. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм. / Пер. з англ. Марії Корчинської. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – С. 111.; *Шевченко 2001*: Шевченко Т.Повне зібрання творів: У 12 т. – Т.1. – К.: Наукова думка, 2001. – 784 с.; *Шкандрій 2004*: Шкандрій М. В обіймах імперії. Російська й українська літератури новітньої доби. – К.: Факт, 2004. – С. 75.

Ольга Царик, доц. (Тернопіль)

ББК 83.3 (4 Нім)

УДК 82. 436 – 31

Герман Кестен – німецький письменник і літератор в екзилі

У статті розглядається творчий шлях німецького письменника 20 століття Германа Кестена в екзилі та вплив періоду вигнання на його творчість. Аналізується діяльність Кестена як письменника, літературного агента, видавця важливих антологій і збірок, літературного критика.

Ключові слова: *Герман Кестен, німецька література в екзилі, літературна епоха, неокласицизм, реалізм.*

The article considers the career of the 20th century German writer Hermann Kesten in exile and influence the period of exile in his work. . It offers the activity Kesten as a writer, literary agent and publisher of important anthologies and collections of literary criticism.

Keywords: *Hermann Kesten, German literature in exile, literary epoch, neoclassicism, realism.*

Коли німецький письменник Герман Кестен помер (3 травня 1996 року), йому було майже сто років. Зважаючи на прожиті роки, можна стверджувати, що Кестен був свідком історичних подій впродовж століття, що безперечно мало вплив на його літературну діяльність: Герман Кестен вважається видатним письменником,

літературним агентом, видавцем важливих антологій і збірок, літературним критиком, а також журналістом століття. Кестена називають феноменом, що виправдано у багатьох відношеннях. Його довге життя, його значний літературний доробок, його робота літератора – все пов'язане з багатством знання та навичками, що майже неможливо об'єднати в одній людині. І саме в цьому сенсі Кестен «феномен»: у сенсі надзвичайної різновекторності особистості, важливість якої для німецької літератури ХХ століття неможливо применшити. Дослідник творчості Германа Кестена Вебер стверджує, що міра його відомості знаходиться «у зворотній пропорції до детального дослідження його творів» [Weber 2001:6].

Мета нашої публікації полягає у вивченні складного періоду вигнання німецького письменника і літератора Германа Кестена та дослідженні впливу періоду вигнання на його творчість.

У німецькомовній літературній критиці Кестен характеризується як «красномовний фейлетоніст», «сильний просвітитель», «рішучий ліберал», «непосидюча людина» [Reich-Ranicki 2005: 19]. Герман Кестен впродовж свого життя був шанованим письменником, а в 1974 році навіть отримав премію Георга Бюхнера, проте його книги в даний час знає лише невелика кількість читачів. З іншого боку, не можна стверджувати, що Кестен «забутий автор», оскільки він до цих пір відомий більше як колоритна фігура німецької літератури ХХ століття, ніж як видатний письменник.

Вже у період Веймарської республіки Кестен виконував важливу роль літературного агента, а потім активно продовжував цю діяльність в екзилі, а через те як письменник відійшов на задній план. Кестен працював з 1928 по 1933 рік у видавництві *Gustav Kierpenheuer*, а потім в амстердамському видавництві *Allert de Lange*, далі було видавництво *Querido* для німецькомовних авторів в екзилі.

Він підтримував багатьох переслідуваних нацистським режимом письменників не тільки як видавець на літературному рівні, але також заступався за колег, які потрапили в небезпеку, а з 1940 року з Нью-Йорка разом із Томасом Манном у «Надзвичайному комітеті порятунку» Кестен жив у Парижі, Амстердамі, Нью-Йорку (1940 – 1953) та Римі (1953 – 1977), перш, ніж він в 1977 році знову оселився в німецькомовному Базелі.

Його проживання за кордоном завжди було трохи «тимчасовим», часто він жив у готелях. І коли період вигнання закінчився, і Кестен знову міг би повернутися до Німеччини, проте він волів зберегти основне місце проживання в Римі. Син єврейського іммігранта зі сходу, Кестен народився 1900 року в Підволочиську на Галичині (Австро-Угорщина), проте часто приховував справжнє місце народження, тому у наукових розвідках Кестена вважали уродженцем Нюрнберга. У 1904 році сім'я переїхав Нюрнберг, де Кестен ріс, поки не поїхав в Ерланген і Франкфурт вивчати юриспруденцію та економіку, згодом германістику. 1927 року опубліковано його дебютний роман «Йозеф шукає свою свободу» у видавництві Кіпенгойер, де він незабаром після того працював видавничим редактором.

У літературознавстві Кестен часто асоціюється з епохою нового реалізму, проте в його першому творі та в наступних романах «Розпусний чоловік» (1929), «Щасливі люди» (1931) і «Шарлатан» (1932) простежуються ознаки реалізму і романтизму, однак, як зазначає Христіан Єгер, Кестен еволюціонує від «врівноваженого прагматика» і «безжалісного реалістичного роману» до ідеалістичної позиції «любові і моралі» [Jäger 2005: 68].

Досі при згадці про Кестена спадає на думку «мораліст», «гуморист» і «гуманіст». Ще навіть Йозеф Рот, читаючи твори Кестена, виявив «безнадійну гіркоту» і «непідкупний песимізм». Серед письменників Ваймарської республіки і митців у вигнанні Кестен мав відмінну репутацію не тільки як літературний агент, але і як автор романів. Доказом цього виступають не тільки численні позитивні відгуки в журналах і газетах, а також передмови до його книг іменитих колег, наприклад, Томаса Манна, Генріха Манна і Еріха Кестнера. Кестен був у близьких дружніх стосунках з відомими письменниками свого часу. В перші роки вигнання, наприклад, постійно курсував між Амстердамом, Парижем і півднем Франції, де в 1934 році часто зустрічався з Йозефом Ротом і Генріхом Манном у спільно орендованому будинку, свого роду «літературному товаристві» на набережній знаменитої «столиці німецької літератури вигнання».

Через політичну ситуацію 1933 року інтелектуальна еліта змушена була покинути Німеччину, у тому числі відомі німецькі

письменники цього періоду, такі як Томас і Генріх Манн, Бертольд Брехт, Арнольд і Стефан Цвейг, Ліон Фейхтвангер, Герман Кестен та багато інших. Більшість вигнаних митців не були настільки відомими і не могли забезпечити собі прожиття за рахунок своїх книг вже в Німеччині, тим важче ставало забезпечення належного існування в екзилі. Вигнання німецької інтелігенції збіглося із кризою світової економіки. У країнах, куди вони звернулися за допомогою, навіть місцеві автори були змушені іти на вулицю через загальне безробіття. За оцінкою Германа Кестена («*Deutsche Literatur im Exil, Briefe europäischer Autoren von 1933 – 1949*», німецька література у вигнанні, листи європейських авторів 1933 – 1949 рр.), з 1000 митців у екзилі друкувалися лише близько ста, і тільки всесвітньовідомі автори мали змогу регулярно видавати свої твори, проте незначним накладом.

З іншого боку, зменшувався попит на німецькі книги, оскільки нацистська Німеччина крок за кроком окупувала німецькомовні країни. Всюди відчувалося погіршення економічних умов, іноземні видавці були мало зацікавлені у творах німецькою мовою, а також неохоче оплачували вартість перекладу, а тому багато авторів перетворилися «*aus Meistern in ihrer eigenen Sprache zu Anfängern in einer fremden Sprache ... Europa wurde schließlich für die Exilierten zur Hölle, ohne Exit. Sie hatten schließlich kein Geld, keinen Paß, sie erhielten für kein Land ein Visum*» [Kesten 1964: 47] (з майстрів слова власною мовою на початківців іноземною мовою ... в кінці кінців Європа стала пеклом для засланих. Вони зрештою не мали ні грошей, ні паспорта, вони не могли отримати візу до жодної країни). Фашистська Німеччина переслідувала митців у екзилі за допомогою поліції приймаючих країн, де вони ставали небажаними іноземцями без майбутнього і перспективи.

В 1964 році Герман Кестен опублікував збірку «*Deutsche Literatur im Exil. Briefe europäischer Autoren 1933 – 1949*» (Німецька література у вигнанні. Листи європейських авторів 1933 – 1949), де поміщено близько 300 із його листів. На жаль, ця важлива збірка, як і більшість творів Кестена, доступна тільки в антикварних виданнях. Збірка листів, справді, унікальна, вона містить інформацію про перспективи та проблеми, відчай і безпорадність, боротьбу і задрощі багатьох відомих німецьких авторів у екзилі: листи від Еріха Кестнера, Томаса Манна, Генріха Манна, Клауса

Манна, Карла Цукмайєра, Стефана Цвейга, Анни Зегерс, Ірмгард Кеун, Франца Верфеля, Альфреда Дебліна, Йозефа Рота, Макса Брода, Рене Шікеле, Аннет Колб, Егона Ервіна Кіш та багатьох інших. Деякі листи комерційного характеру, адресовані редактору і літературній інстанції Кестена. В інших зверталися до помічника Комітету порятунку, що базувався в Нью-Йорку і займався порятунком від нацистів переслідуваних письменників в Європі та допомогою при поселенні в Сполучених Штатах Америки. Велика частина листів були адресовані Кестену як другу, консультанту, однодумцеві, колезі.

Чим довше тривав період вигнання, тим частіше обмінюватися новинами про смерть колег, які нерідко з розпуки закінчували життя самогубством. Розділяли один з одним радість, коли переслідуваним письменникам вдавалося втекти в безпечне місце до Америки. Злидні і відчай біженців, їх страх перед нацистами, прихильність безіменних противників нациського режиму – все це описано в листах.

Проживаючи у Парижі, Герман Кестен писав в 1935 році, що майже кожен день з'являються демонстрації безробітних на лівому березі. Країна страждає від економічної та урядової криз. Праве і ліве угруповання знаходяться у непримиренному протиріччі, недалеко до початку громадянської війни. Париж у цей час не тільки столиця Франції, але поряд з Цюрихом, Прагою та Москвою столиця політичних біженців, в основному німецьких. В середині 30-х років у Парижі проживало близько 8000 німецьких емігрантів, з яких приблизно 2000 – 3000 – інтелігенція. Французька преса реагувала на хвилю біженців відверто вороже, німецькі іммігранти викликали особливо виражену антипатію. Ворожість до німців виражалася також у тому, що німецькі іммігранти отримували спеціальні посвідчення. Емігрантам майже неможливо отримати дозвіл на роботу. Хто не знайшов притулку в родичів, знайомих, друзів або в дешевому готелі, розташовувались у військових будівлях. Життя емігрантів складалося з нудьги, тривоги і голоду. Більшість іммігрантів жили в скромних готельних номерах, що іноді навіть не опалювалися. Для багатьох письменників лише кав'ярні були єдиним незмінним місцем. У екзилі кав'ярня стала домом та батьківщиною, церквою і

парламентом, пустелею і майстернею, колискою ілюзій і кладовищем [Kesten 1959: 12].

Жоден з емігрантів не був готовий до своєї долі, занадто раптово відбулися зміни влади в Німеччині. Через необхідність тікати всі перебували в стані шоку, що відобразилося на творчості німецьких письменників. Кестен писав в ретроспективі: *«Wir verloren unser Volk und unsere Leser, unsere Verlage, Zeitungen, Theater, Wohnungen, Bankkonten, Pässe, Papiere, unsere Manuskripte oder Freunde, unsere Identität und viele von uns ihr Leben. Wir lernten neue Sprachen, neue Sitten. Wir waren alle zusammen Propheten des Unheils: denn wir kannten ja Hitler und die Zukunft, wir sahen Hitlers Krieg voraus, durchschauten seine Technik und seine Weltpläne und kannten sein Ende noch nicht. Niemand hörte auf uns, niemand glaubte uns. Man gab uns Spott und Polizeistrafen, Visen und keine Visen und baute Konzentrationslager für uns»* (Ми втратили наш народ і наших читачів, наші видавництва, газети, театри, будинки, банківські рахунки, паспорти, документи, наші рукописи та друзів, нашу ідентичність, а багато з нас і життя. Ми вивчили нові мови, нові звичаї. Ми були всі разом пророками біди: тому що ми знали Гітлера і майбутнє, ми передбачали війну Гітлера, бачили наскрізь його техніку і його плани щодо світу, і ще не знали його кінця. Ніхто не слухав нас, ніхто не вірив нам. Ми отримали знущання і поліцейські штрафи, візи та заборону на виїзд і для нас будували концтабори) [Kesten 2006: 150].

Письменники страждали в екзилі, хоч вони були привілейованими порівняно з іншими професійними групами, їм не потрібно було дозволу на друк видавцями їхніх рукописів і робота журналістів не підлягала забороні. Занадто часто утримання сім'ї письменника випадало на долю дружини. Проте вигнання зумовило перш за все психологічну кризу, яка ставила під питання власну ідентичність. Більшість авторів усвідомлювали себе елітою, вони часто займали державні посади в Німеччині, враз стали анонімною богемою, що невзмі оплатити свої готельні номери. Вигнання це період ізоляції та збіднілості, як зазначав Герман Кестен, світ звужувався до готельних номерів, садових будиночків, кав'ярні, казарми.

У політизованому світі письменники по-новому змушені задумуватися про сенс своєї творчості. Творчість в екзилі для

письменників була не тільки економічною необхідністю, а й моральним і політичним обов'язком. Багато митців звернулися до тематики з німецької історії. Катастрофа Німеччини викликала запитання для багатьох авторів про значення історії в цілому. «*Es ist schwer, die originellen und abscheulichen Sensationen nachzuempfinden und alle intellektuellen Demütigungen und die Qualen der Enttäuschung zu ermessen, welche die deutschen Literaten im Exil zwischen 1933 und 1945 durchgemacht haben*». (Складно відтворити оригінальні і жахливі відчуття, і все інтелектуальне приниження, і біль розчарування, через які пройшли німецькі письменники у вигнанні, між 1933 і 1945 роками» [Kesten 2006: 150]. Не всі змогли витримати самотність і безвихідь вигнання. Двоє кращих друзів Кестена померли в травні 1939 року. Ернст Толлер покінчив життя самогубством в Нью-Йорку. Йозеф Рот помер через кілька днів у лікарні Парижа. Кестен написав 27 травня 1939 року з Парижа до Клауса Манна: «*Und ich hatte so große Schmerzen, so einen Schlag nach dem andern. Aber ist es auch erträglich noch, auf einmal zwei seiner besten und treuesten und ältesten Freunde zu verlieren. Vor ein paar Tagen der schreckliche Tod von Ernst Toller. Und heute früh starb Josef Roth im Spital. Es waren die beiden ersten deutschen Dichter, denen ich im Leben begegnet bin. Sie waren jeder in seiner Art so vorzüglich, so einzig, so unersetzlich, und mir so gute Freunde [...] Wie schmelzen wir zusammen! Sie und ich, wir sind noch in den dreißiger Jahren und sollen schon anfangen, unsere Generationsgenossen zu begraben?*» (А я зазнав стільки болю, удар за ударом. Але, виявляється, навіть утрату в один час двох своїх найкращих старих вірних друзів можна пережити. Кілька днів тому звістка про страшну смерть Ернста Толлера. А сьогодні вранці помер у лікарні Йозеф Рот. Це були перші два німецькі поети, яких я зустрів у житті. Кожен з них по-своєму особливий, настільки унікальний, такий необхідний і хороший друг [...] Як розуміли ми один одного! Вони і я, ми все ще в тридцятих роках і вже почали ховати наших сучасників?» [Kesten 1964: 75].

Але це тільки початок. У період між 1939 і 1945 роками багато письменників у екзилі покінчили життя самогубством, загинули під час втечі або в концентраційних таборах, чи просто померли з голоду. У ході так званої політики умиротворення докорінно змінилося надання притулку у Франції в тридцятих

роках ХХ століття. Уряд Народного фронту (1936 – 1938) – політичний союз лівих партій – ставився досить лояльно до іммігрантів. Після провалу цього уряду ситуація для біженців різко погіршилася. Причиною цього стала політика умиротворення Великобританії, до якої долучилася Франція. Після Другої світової війни Британія намагалася будь-якою ціною зберегти мир. У результаті Мюнхенської угоди у вересні 1938 року Франція повернула на британський курс. Мюнхенська угода означала капітуляцію західних демократій перед Гітлером.

Франція не готова була ризикувати миром через групу невливових емігрантів, до числа яких належав і німецький письменник Герман Кестен. Вороже ставлення та антисемітизм стали все більш агресивними, біженців розглядали як причину війни. Уже восени 1938 року була прийнята постанова ув'язнювати біженців у таборах, особливо в Парижі переслідували німецьких біженців, спонукаючи їх шукати притулку в інших країнах.

У 1939 році розпочалася політика інтернування. У серпні уряд оголосив обов'язок інтернування для всіх німців та інших іноземців у віці від 17 до 65 років. Вони повинні були прибути на стадіон в Парижі і там чекати для відправлення в табір для інтернованих. У травні 1940 року Гітлер починає наступ на Захід: ситуація ускладнюється для німецьких емігрантів.

Згодом Кестен поселився в Амстердамі, де працювали два найважливіших видавництва німецької літератури в екзилі, видавалися численні газети та журнали. Робота видавництва не обмежувалася цензурою як, наприклад, в Швейцарії. Голландія представлена в 30-х роках більш ліберальною політикою надання притулку, аніж всі інші європейські країни, принаймні до анексії Австрії 1938 року. Німецькі письменники швидко стали частиною інтелектуальної еліти голландської столиці.

Німецьких письменників приймали дуже гостинно в Нідерландах. Кестен у ретроспективі відзначив, що жодна інша європейська країна не зробила так багато для виживання німецької літератури в екзилі як Нідерланди: не тільки голландські видавці, а багато голландських митців допомагали німецьким літераторам у той складний і неоднозначний період з 1933 по 1945 роки. Голландські газети і журнали щедро реагували на книги німецьких письменників у вигнанні, голландці показали свою толерантність у

складний час. Кестен скористався можливістю подякувати за свободу, яку він отримав для творчості в 30-х роках у Голландії: він включив багатьох фламандських і голландських авторів у редакovanі ним збірки 1943 року «The Heart of Europe» (Серце Європи) та «Europa heute» (Європа сьогодні), що вийшли 1963 року.

Герман Кестен прожив сім років у Парижі, дванадцять років і Нью-Йорку, завжди дбав про інтереси німецької літератури, докладав чимало зусиль для її розвитку. Кестен переконався, що поки письменник залишається у своїй власній країні, він схильний переоцінювати свою країну та літературу і вважати незрівнянними шедеври власної літератури. Проте німецькі письменники у вигнанні, між 1933 і 1945 роками пройшли через жахливі відчуття, інтелектуальне приниження, біль розчарування і зуміли зберегти німецьку літературу, збагативши її новими творами.

Література: *Fähnders 2005*: Fähnders, Walter/Weber, Hendrik (Hg.): Dichter – Literat – Emigrant. Über Hermann Kesten. Bielefeld: Aisthesis, 2005; *Jäger 2005*: Jäger, Christian: Hermann Kesten und die Neue Sachlichkeit. In: Fähnders/Weber 2005: S. 45-68; *Kesten 1959*: Hermann Kesten. Dichter im Café. – München: Kuri Desch Verlag, 1959, – S. 12; *Kesten 2006*: Hermann Kesten: Meine Freunde, die Poeten. Literarische Porträts. – Zürich: Atrium Verlag, 2006, – S. 150; *Kesten 1964*: Deutsche Literatur im Exil. Briefe europäischer Autoren 1933-1949. Hg. Hermann Kesten. München. – 1964; *Mann 1955*: Mann, Thomas: Vorwort. In: Hermann Kesten: Die Kinder von Gernika. – Hamburg: Rowohlt 1955; *Reich-Ranicki 2005*: Reich-Ranicki, Marcel: Geist der Unruhe. Wendig, witzig, würdig: Hermann Kesten, dem Freund der Poeten. In Fähnders/Weber 2005, –S. 19-22; *Weber 2001*: Weber Hendrik. Zeitdiagnostik in Hermann Kestens Roman Der Scharlatan. Hausarbeit im Rahmen der Ersten Staatsprüfung für das Lehramt an Gymnasien. <http://www.lili.uni-osnabrueck.de>

В статъе рассматривается творческий путь немецкого писателя 20 века Германа Кестена в изгнании и влияние периода изгнания на его творчество. Анализируется деятельность Кестена как писателя, литературного агента, издателя важных антологий и сборников, литературного критика.

Ключевые слова: Герман Кестен, немецкая литература в изгнании, литературная эпоха, неоклассицизм, реализм.